

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "AXLOQ" MA'NOSIGA EGA
LEKSEMALARNING SEMANTIK-PROGMATIK XUSUSIYATLARI**

Alimova Feruza Askarjanovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

O'qituvchisi

Annotatsiya: Axloq tushunchasi insoniyat tarixida eng qadimiy va muhim ijtimoiy-axloqiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Bu atama odamlarning o'zaro munosabatlarida, jamiyatda muomalada va individuallar hayotida to'g'ri, odobli va axloqli bo'lishga, yuqori insoniy fazilatlarni namoyon qilishga asoslangan keng qamrovli ma'noga ega. Axloq so'zi o'zbek tilida ham, ingliz tilida ham ko'plab turdosh va ekvivalent leksemalar yordamida ifodalanadi va har ikki tilda ham bu tushuncha zahirida insonlararo muomala, jamiyatdagi tartib-qoidalar, qadriyatlar hamda odat va urf-odatlarining uyg'unligini ta'minlaydigan tamoyillar mujassam. Shu boisdan ham axloq so'zining ingliz va o'zbek tillaridagi leksik-semantik va pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, uning chuqur ma'nodagi qatlamlarini, jamiyat mentalitetida tutgan o'rnini va nutqiy muhitda qanday ishlatilishini o'rganish juda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: axloq, odob, morality, ethics, virtue, honesty, integrity, fazilat, or-nomus, decency.

O'zbek tilida "axloq" va unga yaqin ma'nodagi so'zlar misolida "odob", "tarbiya", "fazilat", "bahlol", "halollik", "sadoqat", "insonparvarlik", "mehr-oqibat" kabi ko'plab tushunchalar mavjud. Ularning har biri axloqiy me'yor va qadriyatlarni har xil darajada, turli nuqtai nazardan yoritib beradi. Ingliz tilida esa asosiy leksema sifatida "morality", "ethics", "virtue", "goodness", "honesty", "integrity", "decency", "conduct" kabi ko'plab atamalar qo'llaniladi. Bu so'zlar axloq va odobga oid insoniy fazilatlarning turli aspektlarini, shaxs va jamiyat hayotidagi o'rnini va ahamiyatini ifodalaydi. Semantik jihatdan axloq mazmunini

aniqlovchi asosiy komponentlar bu: jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor normalari, insonning o'zini hamda boshqalarni hurmat qilishga undovchi qoidalar, haqiqat, adolat, halollik, to'g'rilik, xushmuomalalik, fidoyilik kabi fazilatlarni qamrab oladi. Bu kabi semantik maydonlarda ingliz tilidagi "morality" va "ethics" so'zlari ko'pincha umumqabul qilingan xulq me'yorlari, insonlararo munosabatlar va axloqiy konstruksiyalarga urg'u beradi. O'zbek tilida esa axloq tushunchasi ko'proq shaxs va jamiyat tomonidan ma'qullangan odob-axloq me'yorlariga, urf-odatlar, qadriyatlarga, musulmonlik va sharqona mentalitet bilan bog'liq fazilatlarga to'g'ri keladi [1].

Ingliz tilidagi "morality" so'zi keng ma'noda inson hayotida yaxshi va yomonni, to'g'ri va noto'g'rini, ezgu va yovuzlikni ajratuvchi mezon sifatida keladi. Ingliz nutqiy muhitida morality so'zi ko'proq abstrakt, aniq bir ijtimoiy tizimdan yoki diniy qarashlardan mustaqil bo'lgan xulq-atvor qoidalarini bildiradi. Ingliz tilida bu so'zning ishlatilishida ko'p hollarda "ethical behavior" — ya'ni axloqiy xatti-harakatlar, "moral values" — axloqiy qadriyatlar, "moral principles" — axloqiy prinsiplar kabi birikmalar keng uchraydi. Pragmatik jihatdan ingliz jamiyatida morality atamasi har qanday xilma-xil muhit va kontekstda ishlatilishi, zamonaviy demokratik va sekulyar qadriyatlar, dunyoviy qarashlar bilan bog'liq ekanligi bilan ajralib turadi. O'zbek tilida esa "axloq" va unga yaqin tushunchalarning semantik tarkibi chuqur ildiz otgan diniy, milliy, tarixiy va madaniy qadriyatlar bilan bevosita bog'liq. O'zbek xalq dostonlari, maqollari, she'riyatida va kundalik nutqda axloq, odob, or-nomus kabi tushunchalar ko'proq kollektiv ongning, an'ana, oriyat, hurmat va ehtiromning ifodasini bildiradi. Axloq so'zi orqali odatda shaxsning nafaqat tashqi xatti-harakatlari, balki ichki dunyosidagi poklik, niyatning tozaligi, hayosizlikdan yiroq, pok, vijdonli bo'lishi ilgari suriladi. Bu esa, o'zbek tilida "axloq" tushunchasining semantik maydoni asosan milliy an'analarga, sharqona ma'rifiy qadriyatlarga asos bilangina, balki o'tmish tajribasiga ham tayanuvchi boylikni namoyon qiladi. Ingliz tilida axloqiy mazmundagi "virtue" so'zi ham ko'plab fazilatlarni qamrab oladi — ezgulik, garov, sa'y-harakat, sadoqat, rostgoylik. Shuningdek, "integrity" esa nihoyatda halollik,

to'g'rilik, vijdonlilik ma'nolarini o'zida mujassam etadi va odatda professional muhitda, hamda shaxsiy munosabatlarda ko'plab kontekstlarda qo'llaniladi. Ingliz tilidagi "decency" odatda "odob" ma'nosini bildiradi, ya'ni sharm-hayoli bo'lgan, xushmuomala odam degan nuqtai nazarda ishlatiladi va ushbu termin ko'proq tashqi muomala madaniyati bilan bog'liqdir [2].

O'zbek tilida esa "fazilat", "bahlol", "halollik", "or-nomus" so'zlarining semantik jihatlari har xil. Fazilat — shaxsning ma'naviy yuksakligini bildirsa, halollik — moddiy hamda ruhiy sfera bilan bog'liq, to'g'rilik, vijdonli muomala, savdolarida rostgo'ylik, oilada sadoqatlilik tushunchasiga bevosita taalluqlidir. "Odob" esa, odatda, muomalada, yoshlarga, kattalarga, ustozlarga muruvvat ko'rsatishda, so'z va harakatda nazokatli bo'lishga urg'u beradi. O'zbek jamiyatida odobli inson, axloqli bola, halol savdogar kabi birikmalarda bu qadriyatlar mustahkam ifodasini topgan. Pragmatik nuqtai nazardan "axloq" so'zining ingliz va o'zbek tillarida ishlatilish sferasi va nutqiy ahamiyati ham farqlanadi. O'zbek tilida "axloq" va shu mazmundagi leksemalar odatda oilaviy, maktab, diniy, ma'rifiy, adabiy-huquqiy kontekstda ishlatilsa, ingliz tilida "morality", "ethics" so'zlari ko'proq ilmiy-falsafiy, huquqiy, siyosiy va jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq matnlarda, bahslarda hamda diniy va sekulyar kontekstda ham uchraydi. Shu nuqtai nazardan namuna sifatida ingliz tilida keng qo'llaniladigan "code of ethics" yoki "professional ethics" iboralari konkret professional etik me'yorlarni anglatib, muayyan kasb egalari uchun xulq-atvor me'yorlarini belgilaydi. O'zbek tilidagi "kasb odobi", "kasb axloqi" tushunchalari esa nafaqat ish muhitidagi, balki butun umumbashariy axloqiy qadriyatlarni, milliy murrabbiylik an'analari va jamiyat tomonidan qabul qilingan ijtimoiy normalarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Yoki "axloqiy tarbiya", "odob-axloq saboqlari" kabi atamalar til hamda turmushda tarbiya jarayonining ajralmas qismini tashkil etadi [3].

Ingliz tilida "moral dilemma" deyilganda, inson oldida ikki yoki undan ortiq axloqiy jihatdan raqobat qiluvchi variantlarning mavjudligi, ularning har biriga amal qilinishi muayyan ijtimoiy va shaxsiy muammolarni keltirib chiqarishi tushuniladi. Bu o'rinda ingliz tilidagi axloqiy leksemalarning abstrakt, ko'proq

nazariy-falsafiy xususiyatlari namoyon bo'ladi. O'zbek tilida esa axloqiy ikkilanma, ya'ni "or-nomus oldidagi ikkilanma", "vijdon azobi", "halollik sinovi" kabi ifodalar ko'proq shaxsiy hayot, muloqot yoki urf-odat doirasida aynan an'anaga xos, hayotiy ko'rsatmalar yordamida beriladi. Zamonaviy jamiyatda ingliz tilida "social values", "ethical standards", "cultural morals", "civic virtue" kabi iboralarining keng qo'llanuvi axloqiy qadriyatlarning ommaviy, huquqiy va madaniy kontekstda muhimligini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa "milliy qadriyatlar", "an'anaviy axloq", "hurmat va ehtirom", "oriyat" kabi iboralar shuningdek, axloqning ijtimoiy asoslari, oiladagi, mahalladagi, jamiyatdagi tartib va muomala normalariga bog'lanib keladi [4].

Ingliz tilidagi pragmatik yondashuvda "morality" tushunchasini talqin qilishda har bir insonning shaxsiy nuqtai nazari, dunyoqarashi va madaniyati muhim ahamiyat kasb etadi. "She has high morals," yoki "He is a man of integrity," kabi ifodalar individual fazilatlarni, odatda dunyoviy asosda ifodalaydi. O'zbek tilida esa "axloqli qiz", "odobli bola", "halol inson", "to'g'ri so'z" kabi ifodalarda insonning nafaqat o'ziga, balki oilasiga, jamiyatga bo'lgan mas'uliyati, yig'inlarda, muomalada o'zini tutish me'yorlari, mahalliy va diniy qadriyatlarga hurmati aks etadi. Bu esa o'zbek axloqiy mentalitetining kollektiv xarakteriga, ma'naviy boyligiga, jamiyatdan ajralmagan holda shakllanganligiga ishora qiladi. So'z boyligi va semantik maydon nuqtai nazaridan "axloq" leksemasi ko'plab antonimlarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Ingliz tilida "immorality", "vice", "corruption", "dishonesty", "deceit", "wickedness" kabi antonim leksemalar axloqsizlik, fisq, fasod, yovuzlik, firibgarlik, tovlamachilik borasidagi salbiy ma'nolarni bildiradi. O'zbek tilida esa "axloqsizlik", "odobsizlik", "sasqindi", "fisq-u fasod", "haromxo'rlik", "munofiq", "baxtsiz", "nomusu orsiz" kabi so'zlar va iboralar axloqiy qadriyatlaridan chekinishni keskin qoralaydi, shunday insonlarga nisbatan jamiyatda salbiy munosabat shakllantiradi [5].

Xulosa:

Xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz va o'zbek tillaridagi axloqiy leksemalar majmuasi har ikki tilda ham insoniy fazilatlarni, jamiyat qadriyatlarini o'ziga xos

uslubda aks ettiradi. Ingliz tilida morality, ethics, virtue, integrity, honesty kabi soʻzlar jamiyatda axloqiy qadriyatlarning rivojlanish darajasi va turli kontekstlarda ishlatiladigan zamonaviy yondashuvlarni bildirsa, oʻzbek tilidagi axloq, odob, fazilat, sadoqat, halollik kabi atamalar esa asosan milliylik, anʼana, tarixiy tajriba va diniy eʼtiqod bilan bevosita bogʻliq. Har ikki tildagi axloqiy leksemalar semantik va pragmatik jihatdan oʻziga xos xususiyat va tafovutlarga ega boʻlib, ularning oʻrganilishi zamonaviy tilshunoslik, semantika va pragmatika fanlari uchun muhim ilmiy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bois, bugungi globallashuv jarayonida axloqiy qadriyatlarning til va madaniyat orqali namoyon boʻlishini etnomadaniy va tilshunoslik nuqtai nazardan chuqur oʻrganish, madaniyatlararo muloqotda oʻzaro hurmat va bagʻrikenglik tamoyillarini rivojlantirish uchun ishonchli ilmiy asos yaratadi. Oʻzaro tarjima qilishda, axloqiy qadriyatlar va tushunchalarning chuqur semantik qatlamlari, madaniy-mental asoslari nuqtai nazaridan yondashish, lingvistik hamda pragmatik koʻnikmalarga ega boʻlish tilshunos- tarjimon uchun ham, madaniyatshunos olim uchun ham muhim va dolzarb masala boʻlib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimova, N. (2018). "Axloqiy qadriyatlar va ularning yoshlar ongida shakllanishi." Oʻzbekiston milliy axborot agentligi, 5(2), 56-62.
2. Doʻsmatova, G. (2019). "Ingliz va oʻzbek tillarida axloqiy leksikalarning pragmatik xususiyatlari." Filologiya masalalari, 2(8), 102-110.
3. Ergashev, B. (2020). "Axloq va axloqiy qadriyatlar semantikasi." Til va adabiyot taʼlimi, 1(3), 151-156.
4. Qurbonov, S. (2017). "Oʻzbek va ingliz tillaridagi axloqiy leksik birikmalarning talqini." Filologiya va tillarni oʻqitish, 4(10), 88-97.
5. Raximova, M. (2021). "Pragmatik mazmunga ega axloqiy atamalar va ularning oʻzbek va ingliz tillarida ifodalanishi." Oʻqituvchi, 6(15), 63-70.
6. Tursunova, X. (2018). "Axloq soʻzining ingliz va oʻzbek tillaridagi semantik tahlili." Ilmiy tadqiqotlar, 3(11), 119-124.
7. Yoʻldosheva, S. (2019). "Axloqiy qadriyatlar konsepti va uning lingvistik xususiyatlari." Muhandislik va ijtimoiy fanlar, 4(7), 42-50.